

ÉLŐ ERDÉLY EGYESÜLET

Gyergyószárhegy

HONISMERETI TANULMÁNY

Portik Zsolt

Gyergyószárhegy

Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvár

2014

Történeti adatok

Gyergyószárhegy, Hargita megyében, a Gyergyói-medence észak-keleti részén elhelyezkedő nagyközség. A település a Szármány hegy déli oldalán fekszik, 770 méter tengerszint feletti magasságban (1.Kép), a 46,75-ös szélességi és a 25,53-as hosszúsági körök között. Nyugatról Gyergyóremete, délről Gyergyóalfalu, északról Gyergyóditró községek, keletről pedig Gyergyószentmiklós város határolják körül. A község a 12-es nemzetközi út és a Brassót Marosvásárhellyel összekötő vasút mentén található, Gyergyószentmiklóstól 6, illetve Marohévíz várostól 30 km távolságra. Nevének jelentése *kopasz, tar* hegy. 1711-ben már úgy emlegetik, mint Szárhegyfalva, vagy Zár hegy, azonban 1808-tól már a mai nevén szerepel: **Szárhegy, Gyergyószárhegy**. 1850-től a falu neve több változatban is megjelent románul, végül 1921-ben kapta meg a **Lăzarea** nevet, amely ma a hivatalos román, illetve nemzetközi neve. A 2002-es népszámlálás alkalmával 3435 főt jegyeztek fel, amelyből 57-en románnak, 45-en pedig cigánynak vallották magukat.¹ (1. Térkép)

Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* című könyvében így ír Szárhegyről: „... Ahogy SzentMiklóst elhagytuk, azonnal felötlött Szárhegynek távolban lebegő képlete (...) Szárhegy, mely valójában a legszebb, legmeglepőbb képek egyikét tárja fel; ott van a hegy alján a gróf Lázárok ódon kastélya, szeszélyes bástyaival, fogrovátkás falaival. Ott van a hegyoldalban a ferenczesek vitor tekintetű kolostora és temploma, ott a hegy tetőormán a böszen fekvő kápolna, (...) és ezek kiemelkedő festői csoportja alatt a csinos kis falu terül el, zöld lombok közül kacsingató házcsoporthaival”.²

¹ VARGA 2008, 41.

² ORBÁN 1991, 112.

Gyergyószék és Gyergyószárhegy rövid története az írott források tükrében

A korai székely területek többnyire földrajzi egységekben alakultak ki, megnevezésükre leggyakrabban a „székelyek földjell – „*terras Siculorum de Sebus*”³ vagy „székelyek vidéke” – *Siculorum no stronum super terra Orono*”⁴ kifejezéseket használják. A „székely szék” megnevezés először egy 1366-ból való I. Lajos király által kiadott oklevélben fordul elő „*Siculis nostris Sedis Sebus*”⁵, jogosan tehát csak ettől kezdődően beszélhetünk székely székekről. Ezek a székek, mintegy öt évszázadon át voltak a székely lakta területek közhatóságai és hatáskörük lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké. Többek között kiterjed a katonai, a bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közgazdasági, egészségügyi stb.) ügyekre s ezek keretében mindarra, ami a szék lakosait érdekelte.⁶ A középkor végén a székelység közigazgatási szervezete hét főszékre és öt-hat fiúszékre tagolódott. Ezeke voltak: Maros - , Csík - , Sepsi - , Kézdi - , Orbai -, Aranyos - , és Udvarhely -, valamint Kászon- , Miklósvár-, Bardócz -, Gyergyó - , és Keresztúr – székek.

Gyergyószék Csíkszékből vált ki és lett egy saját önkormányzattal rendelkező egyenragú közigazgatási egység. Valószínűsíthető, hogy ez a kiválás, önállósodás, vagy konfliktusmentes volt, vagy pedig kiválását az „*anyaszéktől súlyánál fogva könnyen elérte, nem lévén szükség uralkodói segédletre,*”⁷ ugyanis a korabeli diplomákban semmi erre utaló nyomot nem találunk.

A gyergyó név kialakulásáról több feltételezés is kering a köztudatban. Van aki azt állítja, hogy a „Gyergyó”, „Gyitró”, „Szarhegy” nevek szláv hatásokat rejtenek⁸, van aki a máig is meglévő György-patak (régiesen Gyegyjó – György folyó) nevéből származtatja, de olyan is van, aki a Lázár család Gyergyó környékére történő betelepüléséhez kapcsolja.⁹

Mint különálló székely székről az első említést egy 1466 június 27-én keltezett oklevélben találunk, amelyben Mátyás király megparancsolja az Aranyos, Maros, Udvarhely,

³ SzOKI I., 9-11.

⁴ SzOKI I., 21-22.

⁵ SzOKI I., 70-71.

⁶ SZÁDECZKY 1927, 18.

⁷ PÁL-ANTAL 2002, 53.

⁸ ENDES 1994, 19.

⁹ Kolozsvár, Állami levéltár. Meggyesfalvi Lázár család levéltára. Leltári szám 1192. Fond 384. Dosszié 78 . Idézi GARDA 2012, 59.

Csík és Gyergyó széki székelyeknek, hogy az erdélyi püspököknek a tizenhatod rész helyett, ezentúl a szokásos tizedet fizessék.¹⁰ Az első hivatalos adat Gyergyóról (mint település) egy 1333-34 - ből való pápai tizedjegyzékben található, amely csupán egy egyházközösségről, de három papról tesz említést,¹¹ amiből arra következtethetünk, hogy már akkor létezett 3 település, amely települések egyike Gyergyó és Alfalu mellett, Szárhegy lehetett. Még kis települések révén, az összeírók bizonyára nem tartották lényegesnek megemlíteni külön-külön a települések neveit, ezért említik *Gyergyó* néven mindhárom falut.

Gyergyószék, valamint a Gyergyói-medence székely közösségének a végleges kialakulása valamikor a XVI. századra tehető, ugyanis a diplomákban, valamint a pápai jegyzékekben ekkor találkozhatunk az összes, jelenleg is létező falvak neveivel. Az első ilyen jellegű dokumentum, egy 1567-es keltezésű adóösszeírás, amely már 8 településről számol be a medencében, amelyek nagyság szerint a következők: „Sedis Gijergo – (Gyergyó) „szék”: 1. „Zent Mijklos” (Szent Miklós) 78 kapuval; 2. „Zarhegy” (Szarhegy) 48; 3. „Al ffalw” (Alfalu) 44, 4. „Tekereo Patak” (Tekerő Patak) 40; 5. „Wij ffalw” (Újfalva) 32; 6. „Gijtro” (Ditró) 26; 7. „Chyoma ffalwa” (Csomafalva), 15; 8. „Remete” (Remete) 6 kapuval.¹²

Gyergyószárhegy a Gyergyói-medence északkeleti részén, Gyergyószentmiklóstól északnyugatra található nagyközség. Mint a fenti felsorolásban láthattuk, Szentmiklós és Alfalu mellett a harmadik „legősibbnek” nevezhető település a gyergyói medencében, keletkezésével már a XIII. századtól számolhatunk.

A faluhoz tartozik közigazgatásilag egy, alig 200 lakosú kis falu, amelyet Güdücnak (Güdüc – telepnek) hívnak. A főbb falurészek ma a következők: Alszeg, Felszeg, Csinód, Tőkés, Enkány, Gödrös, Kerekfűz és Téglá. Régebben ezeket a falurészeket *tízeseknek* nevezték (2. térkép). 1818-ban Török Sándor, volt szárhegyi plébános a Domus históriában ezt írta: „*Ez a falu, melyet ma Szárhegynek neveznek, régentén Zárhegynek íratott minden kétség nélkül azon kopac dombról, mely a falu alsó, vagyis napnyugat felé nyúló részét fedezi, és ma Szármánynak, régen Zárhegynek, mely annyit jelent a régieknél, mint nálunk kopac, kopár, terméketlennak neveztetnek. De magam is a méltóságos gróf Lázár familia leveleiben ezen falu nevét Zárhegynek írtnak nem egyszer láttam és olvastam*”.

¹⁰ SzOkl I., 286-287. Helyes szöveggel újra kiadva: SzOkl. VIII. 167-169.

¹¹ MON.VAT.I/1. 112, 116, 132.

¹² SzOkl VII., 62.

A település ősidők óta lakott, a kastélytól nyugatra a bronzkortól, a kora középkorig lakott település nyomait tárták fel¹³. A község alakulásáról birtokolt adataink hiányosak, az első okleveles említés 1235-ből való, ugyanis ekkor építették a plébánia templomot, amit egy 2007-ben végzett régészeti feltárás is igazol és ebből azt következtethetjük, hogy a falu már jóval azelőtt létezett. Az 1567-es adóösszeírásban, már 48 kapuval rendelkezik, egy 1850-es feljegyzésben 2661, az 1930. évi népszámlálás szerint 4822, az 2002 . évi népszámlálás alkalmával pedig 3435 lakosa volt.

Valószínűsíthető ugyanakkor az a tény is, hogy Szárhegyből vált ki Ditró, majd a későbbiekben Remete is. Erről egy 1774-ben keletkezett, II. Józsefnek címzett panaszlevél ad bizonyítékot, amelyben a remeteiek a határviták megoldását kérték a császártól. A levél szövegének egy részlete: „ (...) *Elsőben is hajdoni időben Gyergyóban, Szárhegynek filiálja vala Ditró és a tájban nevelkedő Remetefalva. Szárhegy mint mater, akkoron ottan lakozó gróf Lázár István és ő méltósága maradványa gróf Lázár Ferencz uramnak hatalmosságával(...)*¹⁴” Az Országos Széchényi Könyvtár tekercsei között ugyanakkor található egy XIX. századi dokumnetum, amelyben a falu egyik előljárósága a következőket jegyzi meg Szárhegygel, mint a medence egyik legrégebbi falujával kapcsolatban: „*Hogy Szárhegyfalva egy légyen a Gyergyói kerületben lévő falvak közül a legrégebb, azt kétségbe se lehet hozni, mert: a. ősatyáink – ott vonták meg magukat, ahol maguk és marhájuk eltartására legalkalmasabb helyet találtak, ez pedig abban az időben mikor még egész Gyergyó térség csaknem egészen posdányos, selymés bokrokkal és nagy fákkal vala el borítva, nem is találhatták meg másutt, hanem a hegyek alján (...)* Szárhegy edszer olyan helyen fekszik, melyet ezen vidékre vondorlott székelyeknek legelsőbben lehetett lakhelyül választani; *b. (...) Ditró és Remete székely községei fiók megyék valának, s 1631-be vagy valamivel alább valának el a szárhegyi anyamegyétől; c. régiségről szól és tanúskodik a temploma, mely magos dombra van építve, s melynek nagy oltára mögött Gothus betűkkel ezen esztendőszén van felírva: 1488.*”¹⁵

¹³ DEMJÉN-LAZARESCU 2012, 63.

¹⁴ Csíkszereda Állami Levéltár. Gyergyószék levéltára. F. 26. Mappa XXXVIII. Sz. 89.-1774.január 7. Idézi GARDA 2012, 10.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. F.69. –FM/3814A – 16-os tekercs, 371. Idézi: GARDA 2012, 10.

Élő örökségünk

A településen több műemlék is található, így nemcsak gazdasági és katonai - , hanem egyházi és építészeti szempontból is jelentős településévé vált a vidéknek. A Szármány hegy fenyvesei között és aljában négy más – más korból származó műemlék található: a **plébánia templom**, amelynek belsejében 2007-ben régészeti kutatásokat végeztek. A kutatások során a felszínre kerültek egy félköríves záródású román kori templom alapfalai, ezen leletek is bizonyítják a templom XIII. századi keltezését.¹⁰⁵ A Szármány hegy gerincén található XV. századi **Szent Antal kápolna**, valamint a Lázárok által építet XVII. századi ferences **kolostor** és a **kastély**.¹⁶

A gyergyószárhegyi Lázár-kastély hányatott története ellenére is egyike Erdély egyik épségben fennmaradt legősibb, legjelesebb és legimpozánsabb reneszánsz várkastélyainak, amelynek sorsa szorosan összefügg a falu életével, ezért úgy vélem, hogy a család és az általuk emlet kastély rövid bemutatása elhanyagolhatatlan.

A falu központjától alig 200 méterre lévő épület hossza 100, szélessége 75 méter. Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzéke 1992 óta műemlékként tartja számon. Az erdélyi reneszánsz építészet egyik legkiemelkedőbb alkotása.

Rövid család és építéstörténet

A Lázár-család oklevelekkel igazolható családtörténete – mint más székely vezető családok esetében - nem tehető a XV.-ik századnál korábbra. Egy 1456-ban keltezett oklevél alapján tudjuk, hogy V. László királytól kapnak nemesi címet.¹⁷ A család korai birtokai Csíkszenttamáson lehetettek, ahonnan majd később áttelepültek más helységekre, így a család több ágra szakadt és létrejöttek a csicsói, szentannai, gyulakutai illetve a szárhegyi ágak.

Szárhegy nagyon előnyös helyzetben volt ekkoriban, talán ezért is válhatott a Lázárok székhelyévé. Több út fut össze ezen a ponton: Moldvából, a Tölgyesen át a pricskei vámon keresztül (egy 1955 –ben talált XII – XIV századi pallos alapján feltételezhetjük, hogy az út

¹⁶ ERDŐS 1998,3.

¹⁷ SzOKI I. 170-172.

már ekkor használatban volt¹⁸), a Mezőségről a Maros mentén és a Bucsin hágón keresztül Udvarhely irányában.¹⁹ (3. Térkép) Ezek mind fontos kereskedelmi és katonai jelentőségű utak voltak és Szárhegy volt az a település, ahonnan kényelmesen ellenőrizni lehetett mindenféle tevékenységet. A szárhegyi Lázárok első hivatalos, oklevelekkel igazolható képviselője I. András volt, *aki felváltva viselte Kászsónszékben a királybírósgot és hadnagyságot*. Őt említik először az oklevelek „gyergyói” és „szárhegyi” előnévvel. 1506-ban az agyagfalvi gyűlés elnöke volt és itt már, mint „gyergyói Lázár András” írta alá a jegyzékeket.²⁰ Lázár András korában már kétségtelenül állt egy korai udvarház Szárhegyen, amely a később kiépülő kastély alapját képezte. András fiai voltak azok, akik felépítették a kapuépületet, ahol még ma is megtalálható az 1532-es évszám felirata, amely valószínűleg az építkezés befejezésére utal. Lázár András unokája, Lázár István (1549-1579) volt, kinek legnagyobb leánya (Druzsina) Druzsziánna Habsburg Ferdinánd, majd János Zsigmond hadvezérének, iktári Bethlen Farkasnak lett a felesége és az ő házasságukból született Bethlen Gábor (1580 – 1629), Erdély egyik legjelentősebb fejedelme. Mivel a Bethlen testvérek apjukat nagyon korán elveszítették, ezért a 10 éves Gábor anyjával és öccsével, nagybátyjánál, (III.) Lázár Andrásnál nevelkedtek a szárhegyi kastélyban 4 éven keresztül, a „székelyek szigorú fegyelmében. Állítólag a két testvér a kapu feletti szobákban lakott.

Bethlen Gábort 1610 – ben csíki főkapitánynak nevezik ki, így ebben az időben újból lehetősége volt, hogy Szárhegyen lakhasson. Amikor 3 év múlva Erdély fejedelmévé választják, akkor unokatestvére (IV.) Lázár István befolyása és hatalma is megnő, többek közt ekkor választják Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék királybírójává és ekkor lesz lehetősége arra, hogy a kastélyt tovább építtesse, és - talán Mikó Ferenc csíki várkastélya mellett - a fejedelemség keleti részének egyik legnagyobb építkezését kezdeményezze. István Bethlen Gábornak hűséges embere lévén, bekerült a fejedelmi udvarba, ahol tanulmányozhatta a korabeli kastélyépítészeti stílusokat, így szinte teljes mértékben érthető, hogy ennek hatása őt is lenyűgözte, és régi udvarházából rangos reneszánsz kastélyt építtetett.²¹ Ekkor épül meg az épületegyüttest körbefogó kőfal, a szárhegyi kastélyegyüttes leglátványosabb és legnagyobb gondal megtervezett részének, a déli reneszánsz pártázatos homlokzatú várfal, valamint a

¹⁸ TARISZNYÁS 1982, 187.

¹⁹ ERDŐS 1998, 8.

²⁰ SzOKI I. 313-317.

²¹ B.NAGY 1970, 66.

középkorit felváltó nagyméretű udvarház. Lázár István halála után, fia Ferenc folytatja az építkezéseket. Az ő idejében épül készül el a teljes várfal, épül meg az új konyha, valamint a sütőház, és ekkor bővítik ki a gyűléseknek helyet adó Lovagteremnek, vagy Hosszú palotának nevezett épületrészt is.

A megváltozott politikai helyzet következtében Ferenc átpártol a II. Rákóczy Ferenc oldalára és a harcokban is melléáll, mint csíki főkapitány. Részt vett az 1707. évi marosvásárhelyi országgyűlésen, aminek következtében kénytelen lesz Moldvába menekülni. Ez idő alatt a kastély védtelenül maradt, és ezt Acton császári ezredes ki is használta, felégetette a legpompásabb alakjában lévő kastélyt. Cserei Mihály székely történetíró meg is jegyezi ezzel kapcsolatban, hogy a labancok olyan pusztítást végeztek, *„mintha nem a császár országa lenne Erdély, hanem vagy a töröké, vagy a francia királyé”*.²²

A kastély a tűzvész által annyira lepusztult, hogy a család nem nagyon látta értelmét az újjáépítésnek. 1736-ban ugyan tesznek egy kísérletet a főbb lakóépületek rendbe hozására, de egy 1748-ban bekövetkezett újabb tűzvész után már jelentősebb javítási munkálatok nem történnek. 1773-ban a kastélyt három részre osztják a családtagok közt s ugyanezt az állapotot találjuk a XIX század derekán is. A család utolsó lakói gr. Lázár Zsigmond és felesége voltak 1853-ig.²³ Orbán Balázs is már félig romos állapotban találja a kastélyt 1868-ban. 1930-ban ugyan még laknak a kastély valamennyire épen maradt „kapubástyának” nevezett, középső emeletes fő épületében, de ezek már csak bizonyos helyi elöljáróságok, valamint egy bizonyos XX. század utolsó éveiben megjelent tanulmány szerint 1930-ban a család feltételezett leszármazottja, *Bissingen Erzsébet, Gyergyószárhegyen fordította le angol nyelvre Kuncz Aladár: „Fekete kolostor” című művét*.²⁴ 1943-ban Bíró József siralmasnak ítélte az állapotokat: *„...már a múlt század óta romokban hever, fedetlenül merednek az égnek sarokbástyái s a falazat arkaturás – pártázatos részletei, amelyek az „olaszfokos” stílus fennmaradt emlékei*.²⁵

1945 után a családnak egyetlen tagja sem maradt Erdélyben s a kastély külföldi örökösei között is csupán oldal-, illetve leányági leszármazottak élnek.²⁶ A kastély története természetes módon követi a család felemelkedését és bukását. *Lázár Ferenc ideje alatt eléri virágzását, majd*

²² CSEREI 1852, 390.

²³ BICSOK-ORBÁN 2012, 377.

²⁴ ERDŐS 1998, 20.

²⁵ BIRÓ 1943, 48.

²⁶ EMŐDI 2005, 7.

*lassan, de folyamatosan tartott a néhány évvel ezelőtti romos állapot felé*²⁷.

A Lázár-kastély építéstörténetével kapcsolatban négy fontosabb építkezési fázist figyelhetünk meg. Az elsőre a XV. század végén kerül sor, amikor Szárhegy ténylegesen a Lázárok székhelyévé válik, a másodikra a háromsejtes udvarház kialakításakor a XVI. században, Lázár János idejében. A harmadik átépítési szakasz Bethlen Gábor fejedelemsége alatt kezdődött és tartott a XVII. század végéig. Ebben a szakaszban mennek végbe a Lázár István és fiai által végzett legnagyobb szabású változtatások: ekkor alakul ki a kastély reneszánsz jellege, épül fel a pártázatos fal, a két déli, illetve az északi saroktoronyok, a Lovagterem, az Asszonyok háza, valamint a kőfal, melynek következtében az udvar elnyeri a mai négyszögű alakját. A negyedik, és egyben utolsó fázis, Lázár Ferenc nevéhez fűződik, aki főként a kuruc szabadságharc idején történt pusztításokat igyekezett rendbe hozni.²⁸

A Lázár-kastély felépítését nézve egy négyszögletes alaprajzot figyelhetünk meg, amely földrajzilag a délkeleti – északnyugati irányt követi. Ez a négyszögletes alaprajz nem volt különleges dolog akkoriban, ugyanis a kor kastélyainak tipológiájában mindvégig a négyszöges alaprajzi elrendezés volt az uralkodó. Így nemcsak Szárhegyen, hanem Egeresen, Alsórákoson, Radnóton, Bonchidán, Aranyosmeggyesen és Keresden is hasonló négyszögletes udvart találunk.²⁹ (1. alaprajz)

A szárhegyi kastély udvarának északi részén található az úgynevezett Lovagterem, az Északnyugati torony, az Asszonyok háza, valamint a Hatszögű (Vörös) bástya (2., 3., 4., 5. kép). A **Lovagterem** vagy Északnyugati palota a Lázár-kastély talán egyik legnagyobb és legimpozánsabb része (ami többek közt a kissé eltúlzott restaurálási munkálatoknak köszönhető), szerkezetileg az északnyugati toronyhoz kapcsolódik. Egy 1742-es leltár beszámolója szerint, amely a kastély kuruc-labanc szabadságharc utáni újjáépítéséről számol be, megtudhatjuk, hogy *az északnyugati palota volt a legkevésbé használva, alkalmanként a székgülések helyszíne lehetett*.³⁰ Ez a terem jelenleg különböző kulturális rendezvények helyszínéül szokott szolgálni, többek között voltak már itt író-olvasó találkozók, különböző díjátadó ünnepségek, koncertek, díszebédek, valamint bálók is. Az **Északnyugati torony** a többi toronytól eltérően egy szinttel magasabb, aminek köszönhetően a tetejéről szinte be lehet látni az egész Gyergyói-medencét.

²⁷ ERDŐS 1998, 15.

²⁸ Uo. 19.

²⁹ KELEMEN, 1982, 208-209. Idézi: ERDŐS 1998, 21

³⁰ ERDŐS 1998, 14.

Az **Asszonyok házának** nevezett, a kastély többi részétől jól elkülönülő épület pincéjében kapott helyet egykor a sütőház, mosóház, konyha, valamint itt tárolták az élelmet is. Ez az épület a kastélyegyüttes egyetlen eddig fel nem újított épülete.

A **Vörös bástya** (északkeleti torony) a legkisebb és talán leghitelesebben helyreállított torony³¹, ez az épület nem volt más, mint egy – a kastély szerkezetébe remekül illeszkedő - magánkápolna. A XVI. században ugyanis az előkelőbb főúri családok igen vallásosak voltak és ennek következtében naponta részt vettek templomi szertartásokon. Jelenleg a torony felső és alsó szintje egyaránt le van zárva a látogatók előtt.

Az udvar déli részén található a háromszintes **Kapubástya**, tőle jobb és bal oldalra a két **négyszögletű sarokbástya**, valamint a reneszánsz **pártázatos várfal** (6., 7., 8., 9. kép). A „Kapubástyának” nevezett központi többszintes épületben egykoron lakószobák, ebédlők valamint egyéb hasonló rendeltetésű helyiségek kaptak helyet. Erről egy 1742. évi leltár leírásából kaphatunk pontos képet. Ez szerint: *A második szinten rendezték be a „nagy palotát”, ebédlőházat, az úrfiak házát, a néhai úr házát, az asszony házát és kisasszonyok házát, a harmadik szinten pedig két nyári ebédlőházat alakítottak ki*”³²

A kaputorony jobb és bal oldalán található a két négyszögletes sarokbástya. A **Délnyugati torony**, vagy más néven Gólyás bástya, valamint a **Délkeleti torony**formájukat tekintve azonosak, mindkettő 9x9 méter alapterületű és mindkettőt helyreállították a restaurálási munkálatok során. A fejedelem építkezésein látottakkal hasonlóan, a két sarokbástyát címerekkel és feliratokkal látták el, ugyanis *a reneszánsz embere, ha nagyobb szabású házat épített, meg akarta örökíteni munkája emlékét, nem bízva nevét a múló időre.*³³ Ezek a – néhol még ma is megtalálható – feliratok, fontos jelentőséggel bírnak a kastély hiteles építés - és családtörténetének kronológiájával kapcsolatba.

Az udvar közepén található a kétszintes **Tömlőc** és a **Pince** (10., 11., 12. kép).

³¹ ERDŐS 1998, 11.

³² Uo. 11.

³³ B.NAGY 1970, 42.

Egyébb látnivalók a faluban:

1. A római –katolikus plébánia templom

A római katolikus templom, a környék legrégebbi templomainak egyike. Egy 2007- ben végzett régészeti feltárás során bebizonyosodott, hogy a templom már az 1200-as években állt. Kezdetben román stílusban épült, de majd később a 15. században átépítették és akkor már, a korban divatba számító gótika stílusjegyei domináltak rajta. A templom nem sokkal az átépítés után leégett. Ugyanakkor Lázár Andrásról feljegyezték, hogy a korban széles körben terjedő új tanítás – a reformáció hatására - ő is protestánssá vált egy időre. Ennek hatására pedig 1571-ben a környéken négy plébániát is elpusztított, valamint Gyergyóból elkergette a papokat, de később tettét megbánva, őket visszahívta s a templomokba az oltárokat visszarakatta.³⁴ A templomok ezek után még többször renoválták, átépítették. A legutolsó ilyen nagy renoválás a 2010 – es évek végén történt, amikor a templom belső részét szinte teljes mértékben felújították, a falon található festményeket restaurálták, valamint kicserélték az egész padló-, fűtés -, és világító rendszereket. (13. Kép)

2. A Szent Antal kápolna

A Szármány-hegy gerincén található kápolnának az építését a 15. századra tehetjük, építési jegyeiben főleg a gótikát figyelhetjük meg. Az 1700-as évek során történt egy nagyobb felújítás, ahol a mai napig, minden év augusztusában búcsút tartanak a szárhegyiek. (14. Kép)

3. A ferences rendi kolostor és templom

Az épületegyüttes a Szármány-hegy tövében, A Lázár-kastély szomszédságában, 808 m. magasságban látható. A gyergyói-medence legjelentősebb ferences rendi kolostora 1669 és 1752 között épült, a Lázár István királybíró által adományozott helyen. A templom és kolostor felépítése előtt már állt itt egy kápolna, amely a kiépülő épületegyüttes alapját képezte. Lázár István 1662-ben a kápolnát a ferences barátokra bízta, de ez a felügyelet nem bizonyol hosszú

³⁴ ENDES 1994, 63.

életűnek, ugyanis a korabeli fejedelmi rendelet csak Csíksomlyón és Mikházán tűri meg a szerzeteseket. Nem sokkal később, 1664-ben a tilalom ellenére, Lázár Isvtán visszahívja a szerzeteseket és Szárhegyen tartja őket, ekkor működik itt Kájoni János is, mint rendházfőnök. 1749-ben a romlásnak indult kápolna anyagából nagyobb templomot és hozzá egy rendházat is építenek, melyet 1872-ben egy tűzvész pusztít el. A tűzvész után azonban az épületek újjáépítik és ekkor kapja meg a mai, végleges formáját. A kolostor fennállása óta mintegy 800 ferences szerzetes lakott a szárhegyen, melyből 51-et itt temettek el. A kolostor búcsújáró hely, Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzéke (1992) műemléképületként tartja nyilván. (15. Kép)

4. *Kultúrpalota*

A település központjában található a *Kultúrpalotának* nevezett épület 1929-ben épült a helyi közbirtokosság közadakozásából. A 662 négyzetméteres épület kultúrotthonnak és közbirtokossági székháznak épült. Stílusa szecessziós jegyeket hordoz magában. Tervezője Csíszér Alajos, marosvásárhelyi építész-tervező, Koós Károly egykori tanítványa. Az épületet 2007-ben újították fel teljesen. Jelenleg itt folyik a kulturális tevékenységek nagy része. Az épületben található egy nagy karzatos előadóterem, mely 500 ember befogadására képes, ezen kívül pedig egy kiállítóterem, irodák, próbatermek, valamint, újabban oktatási tevékenységekre kialakított helyiségek is. (16. Kép)

5. *A háborús hősök emlékoszlopa*

A háborús hősök emlékoszlopa a központban látható. A második világháborúban elesett 76 szárhegyi hős emlékére állították. Az emlékoszlopon a későbbiekben több márvány feliratot helyeztek el, megemlékezvén bizonyos eseményekről. Ilyen márvány felirat található az 1596-os "véres farsangról", a Millecentenáriumról (1996), a Magyar Milleniumról (2000), a Magyar Szabadságharc Gyergyószárhegyi Hőseiről, valamint egy bronz domborművel ellátott márványtábla tiszteleg Petőfi Sándor emléke előtt. Az 1596-os véres farsang során gyergyóban 500 közszékelyt végeztek ki. A márvány tábla szövege a következő: „*Bármilyen kegyetlen is volt*

a megtorlás, nem tudta kiölni a székelyek tudatából a szabadság utáni vágyat, amelyért évezredek történelme során annyi vért hullatott, de soha le nem mondott róla.”

Az Emlékoszlopra a Millecentenárium alkalmából is került fel tábla, amely a Honfoglalás 1100 éves évfordulójára emlékezik: „*Millecentenárium 896-1996 Emlékezz Magyar, e föld 1100 éve szülőfölded.*” Az avató ünnepség során az emlékoszlop szomszédságába 11 kis emlékoszlopot helyeztek el, melyek mindenike mellé egy-egy tuja-fát ültettek, ezzel tisztelegve olyan személyek emléke előtt, akik sokat tettek a múltban, akik minden nehézségben segítettek és támogatták a magyarságot, a magyarság megőrzését. Az emlékoszlopokon található nevek időrendi sorrendben: 1. Árpád fejedelem, 2. Szent István király, 3. Szent László király, 4. IV. Béla király, 5. Hunyadi János, 6. Szilágyi Erzsébet, 7. Hunyadi Mátyás király, 8. Bethlen Gábor, 9. II. Rákóczi Ferenc, 10. Kosuth Lajos, a 11. tuja-fával Antal József emlékének tisztelegnek a Szárhegyiek. (17. Kép)

6. Az 1916-os mártírok emlékműve

A mártírok emlékműve a falu központjától nem messze található. Ezt az emlékművet 1992. szeptember 22-én állították, az 1916 szeptemberében kivégzettek tiszteletére. A tragikus esemény során 80 embert ítéltek halálra és végeztek ki, melyek közül 8-an szárhegyi előjáróságok voltak. A tragikus eseményről csak 1943-ban jelent meg újságcikk, a kivégzettek pontatlan névsorával.

7. Tatárdombi emlékmű

A Tatárdombnak nevezett emlékhely és a hozzá tartozó emlékmű Szárhegy és Ditró határában helyezkedik el. A hely egy 1658-ban történő eseménynek állít emléket, amelyről több hiedelem és monda is látott napvilágot. A történet lényege, hogy 1658. Szeptember 6-án, a Moldva felől betörő 3000 tatárt, 300 székely ezen a helyen győzött le és nagyrészüket ide is temette el, egy halomba, innen jön a Tatárdomb elnevezés. Az eseményről, néhány feljegyzésen kívül nincsenek konkrét, hiteles történelmi adataink, ezért csak a mondákra támaszkodhatunk. Az eseményről több legenda is kering, a Bákaayné, illetve a Puskás Klára legendája, de írt az eseményről Benedek Elek és Orbán Balázs is. (18. Kép)

Gyergyószárhegy napjainkban

Kultúra

A faluban zajló kulturális tevékenységeknek, mint már fentebb említettem, nagy része a falu központjában található *Kultúrpalotában* zajlik. Az épületben többek között színházi előadások, könyvbemutatók, koncertek, kiállítások, ünnepi ebédek, bálók, konferenciák szoktak megszervezésre kerülni. Ezen kívül a kulturális és közösségi tevékenységek alakulásában, szervezésében jelentős szerepet játszanak a település fontosabb ünnepei. Ilyen ünnepek például:

- a farsangtemetés, farsangi bálók,
- húsvéti bál és az ünnephez kapcsolódó különböző rendezvények (ételszentelés, táncházak)
- nemzeti ünnepeinkhez kapcsolódó rendezvények : március 15.
- különböző sportrendezvények és emlékktnák
- pünkösdi ünnepe – a faluból hagyományosan gyalog keresztalja indul a csíksomlyói búcsúra
- a Nagyboldogasszony ünnepén tartandó búcsú, valamint a pünkösdi ferences rendi templom kisbúcsúja
- az októberben megrendezésre kerülő Híres Szárhegyi Káposztavásár és Fesztivál
- a decemberben megrendezésre kerülő – karácsonnyal kapcsolatos rendezvények (ünnepi koncertek, előadások, táncházak)

A fontosabb helyi hagyományok: betlehemezés, istvánolás, jánosolás, aprószentekelés, Óévköszöntő és Hálaadás, az új év köszöntése, házszentelés, farsangbúcsúztatás, böngötemetés, kókonyaszentelés, határkerülés, májuság, búzaszentelés, királynőültetés, káposztavágás, a házassággal és a temetési szertartásokkal kapcsolatos hagyományok. A felsorolt hagyományok és népszokások közül vannak amelyek ma is részei a település életének, de vannak olyanok is, amelyek csak a közösségi tudáskészletben lelhetőek fel. A helyi kulturális paletta további színfoltja a Hargita Megyei Kulturális Központ fenntartásában működő Szárhegyi Alkotóközpont. Bár a központ jelenlegi aktivitása jócskán leszűkült az utóbbi hónapokban, de még így is számos program szervezését vállalják fel.

A közelet szervezésében és alakításában szerepet játszó kulturális események mellett mindenképpen meg kell említeni a családi és rokonsági rendszerek fontosságát. A székelyföldi rurális közösségekre egyaránt jellemző kölcsönös segítségnyújtás (kaláka) intézménye Szárhegyen is megtalálható. Itt elsősorban a mezőgazdasági és más házkörűli munkákban nyújtott segítő jellegű tevékenységekre kell gondolni. A családi és rokoni kapcsolatok hagyományos ápolása következtében fenntartott és működtetett kapcsolatháló nagy szerepet játszik az összetartás és az összetartozás érzésének kialakításában.

Oktatás

A településen jelenleg három különböző tanintézmény található. Külön óvoda és elemi iskola működik a falu „Alszegei”. „Felszegei”, valamint a köponti részén, és mindhárom intézmény a Bethlen Gábor Általános Iskola (I. II. III.) nevet viseli. Az alszegei és felszegei intézményekben, gyakori, hogy a gyerekek kis létszáma miatt összevont osztályokat hoznak létre, így jobbára csak két évfolyam működik: I. – III., valamint II. – IV. osztályok. Ezzel ellentétben a központon található iskolában minden évfolyam külön működik, valamint itt folyik általános iskolás képzés is, általában évfolyamonként két osztállyal. Az elmúlt 4 évben a faluban található összes oktatási intézményt felújították és új felszerelésekkel látták el.

Vallás

Mint már fentebb szó volt róla, Szárhegyen található egy plébánia templom, egy ferences rendi kolostor, valamint egy kápolna. A „hivatalos” teendőket főként a templomban végzik (házasságkötés, keresztelő, temetés), de a kolostorban is rendszeresen végeznek szertartásokat úgy hétközben, mint ünnepnapokon. A faluban jelenleg 3 római katolikus pap és egy ferences szerzetes tevékenykedik.

Turizmus

Szárhegy nagyon sokat köszönhet – és köszönhetett a Lázár-kastélyban tevékenykedő Kulturális Központnak, amely az elmúlt évtizedekben a kulturális turizmus körforgásba is

sikeresen bevonta úgy a települést, mint az épületegyüttest.³⁵ Az idők folyamán Szárhegy és a kastély úgy a hazai, mint a külföldi kézműves műhelyévé nőtte ki magát.³⁶ Több évente hagyományosan megrendezett képzőművészeti tábor létezik. Az első és a legrégebbi, már 1974-ben megrendezésre kerülő *Barátság Képzőművészeti Tábor*. A tábor lényege, hogy a meghívott festők, szobrászok, grafikusok a tábor végén egy-egy munkát a kastélynak adományoznak, amelyekből folyamatos kiállítások tekinthetők meg a felújított épületrészekben. Egy másik hagyományos rendezvény az úgynevezett *Népművészeti alkotótábor*, avagy más néven a *Szépteremtő kaláka*. Ebben a táborban népművészeti alkotások készülnek: írott tojások, hagyományos fém tárgyak (patkók, gravírozott tárgyak) faragványok (fa, csont, agancs, szarv), festett bútorok, szőttesek, hímzett terítők, abroszok. Ezek a munkák szintén megtalálhatóak egy állandó kiállítás keretében. Egy szintén hagyományokkal rendelkező tábor a *Korkép* nevet viseli, amely mára már nemzetközi eseménnyé nőtte ki magát. Voltak már meghívott művészek Angliából, Spanyolországból, Franciaországból, Indiából, Izlandról, Kínából, Japánból, Koreából, és nem utolsó sorban Magyarországról is. Ez a tábor inkább a kortárs művészetnek szenteli a témáit. Ezeken kívül vannak még diák-, valamint egyetemista táborok is.

A képzőművészeti alkotásokból egy szoborparkot hoztak létre a IV. István által alapított ferences kolostor előtti tisztáson. Ezek közül kiemelkedő alkotásnak számít Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1978), valamint Puskás Klára a tatárokkal küzdő asszony szobra. A Kulturális Központ programjai között a képzőművészeti táborok mellett még szerepelnek író – olvasó találkozók, koncertek, kiállítások, könyvbemutatók. Egy kivételes állatkiállítás is megtekinthető volt itt, amely a gyergyói medence állatvilágát szeretné bemutatni az érdeklődőknek, itt rendezték meg több éven keresztül a *Muuuvi* nemzetközi rövidfilmfesztivált, 2011-ben pedig a kastély udvarát választották a *Csaba királyfi* című székely nemzeti rockopera ősbemutatójának színhelyéül.

Ennek a kulturális tevékenységnek is köszönhető, hogy Szárhegy a medencében szinte elsőként, már rögtön a rendszerváltást követő időszakban részese lett, a ma már eléggé divatos váló faluturizmus rendszerének. A faluturizmus, bár magán viseli a turizmus általános jellemzőit, mégis szorosan összekapcsolódik a hagyományos értékekkel, ami a vendégfogadást illeti. Ennek

³⁵ BICSOK-ORBÁN 2012, 377.

³⁶ VOFKORI 1998, 177.

a turizmus-rendszernek a kiteljesedésére kezdetben 10 helybéli lakos kezdeményezésére jött létre az O.V.R.³⁷. Lázár Társaság néven jegyzett civil szervezet, amely céljai közé tartozott a település, az iskola, a sport, a helyi kultúra támogatása, valamint a turizmus koordinálása. A vendégfogadás egyre nagyobb mérteteket öltött, és pénzért történt, gazdasági rendszerré alakult át, azonban ezzel nem vesztette el hagyományos értékeit sem. Az azóta kiépült vendégfogadói hálózat segítségével alakult meg Torzsások Turisztikai Egyesület, mely tevékenységi körét tekintve egyrészt a már létező turisztikai háléhoz kapcsolódik, másrészt túl is mutat ezen, a hangsúlyt a hagyományápolásra fekteti sokkal inkább, persze turisztikai, vendéglátói szempontok figyelembevételével. Az egyesület bemutatkozója a következő: *jelenleg 20 tagunk van, de ez a szám folyamatosan bővül. A tagok rendszerint vendégfogadók, szolgáltatók. Az egyesület tagsága jelenleg több mint 120 személyt tud elszállásolni családi házaknál, 2-3 ágyas szobákban és kulcsosházakban, emelett pedig különböző programokat szerveznek, ahol az érdeklődő megismerkedhetnek a székely népi kultúrával.*³⁸ A faluban tevékenykedő további kulturális egyesületek, szervezetek: Szárhegyi Ifjúsági Egyesület, Kájoni János Énekkar, Együtt Szárhegyért Egyesület, Cika Kulturális Alapítvány.

A faluban több, hagyományosan megrendezésre kerülő rendezvény van, amelyek közül most csak a legfontosabbakat emelném ki. A legrégebbi és talán a mai napig a legnagyobb népszerűségnek örvendő rendezvénysorozat, a plébánia templom búcsús ünnepekor (Nagyboldog Asszony) megrendezendő ***falunapok***. A rendezvény általában több napig tart és számos különleges eseménynek ad helyet: koncertek, kiállítások, néptánc-, népzenei előadások, könyvbemutatók. Egy másik, hasonló rendezvény, amely megszervezése nemrégiben indult újra, nem más mint a ***Híres Szárhegyi Káposztavásár és Fesztivál***. Szárhegy híres és büszke a jó minőségű káposztájára. Ezért nem meglepő, hogy helyi kezdeményezésre újjáélesztették ezt az elfeledni látszó ünnepséget.

Sport

Az itt élők tudják, hogy a község életében mindig is fontos helyet foglalt el a sport. A szervezett sporttevékenység már nagyjából 100 éves múltra tekint vissza, amely főként az iskolán

³⁷ A francia és belga testvérkapcsolatokon alapuló O.V.R. (Operation Villages Roumain) 12 körzetre osztva fogta át a romániai falvakat, azzal a céllal, hogy fejlessze a faluturizmusra alapuló helyi kezdeményezéseket.

³⁸ www.szarhegyiturizmus.ro [2014. 08. 26.]

belüli sport tevékenységekre koncentrálódott. A legkedveltebb és legsikeresebb sportágak közé tartozott a jégkorong, a kézilabda, valamint a labdarúgás. A 2000 –ben megalakult a Bástya Sport Egyesület célja, hogy fellendítse a sportéletet a faluban, ezért rendszeresen szerveznek különböző versenyeket, vetélkedőket, tornákat. Jelenleg van a községnek nagypályás labdarúgócsapata, amely 3 éve szerveződött újjá, és amely az idei évben megnyerte a Román VI. – Ligát, ezzel mintegy ösztönözve a környékbeli falvakat, hogy ők is szervezzenek labdarúgó csapatokat. Az eredmény magáért beszél, ugyanis jövőre már megszervezésre kerül egy Körzeti Labdarúgó Torna, amelybe 6 újonc csapat nevezett be. Ezek mellett a helyi sportcsarnokban már több éve megrendezésre kerül a SZKLB (Szarhegyi Kispályás Labdarúgó Bajnokság), amelynek van őszi és tavaszi szakasza is, és amelyre idényenként 8–10 csapat szokott nevezni. Nem szabad elfeledkezni a kézilabdáról sem, ugyanis a szarhegyi kézilabdás lányok (8. osztály) már nem első alkalommal hódította el korosztályában a román bajnoki címet. Emelett van a község határában egy Enduro-Cross pálya is, amelyen már több rangos versenyt szerveztek az elmúlt években.

Összefoglalás

Bizonyára már sokan és sokfélét hallottak, meséltek erről a kis Szármány hegy fenyevesei alatt meghúzódó településről. Szarhegy sokat köszönhet a múltnak, a múltban történt eseményeknek, embereknek. Nagyban befolyásolta mindez azt a képet, azt a mentalitást, azt az életvitelt, amit a jelenben tapasztalhatunk, ha Szarhegyre érkezünk. Már a távolból feltűnik az az ódon, de mégis gyönyörű látkép, amely azt sugározza az arra járó embereknek, hogy ez bizony egy különleges hely. Különleges, de ez a különlegesség sokféle jelentést hordozhat. Egyes helyek, emberek, individualizált élettörténetek fordulópontját jelzik, míg mások, egy bizonyos közösség szemében bírnak kitüntetett jelentőséggel. Egy hely önmagában nem tud jelentéseket hordozni, nem tud főként emlékezhellyé válni csak akkor, *„ha a képzelet szimbolikus aurával ruházza fel”*. Ebben a kis leírásban próbáltam bemutatni történelmi értékeinket, érzékelteni, hogy mi történt a múltban, hogy mitől is lehet „különleges” ez a település. Áttekinteni, hogy ami a múltban történt, hogyan is épül bele a falu mindennapjaiba, hogyan tudták elődeink ezeket az eseményeket, értékeket, emlékeket tovább vinni, kamatoztatni, vagy épp kárunkra fordítani.

Könyvészet

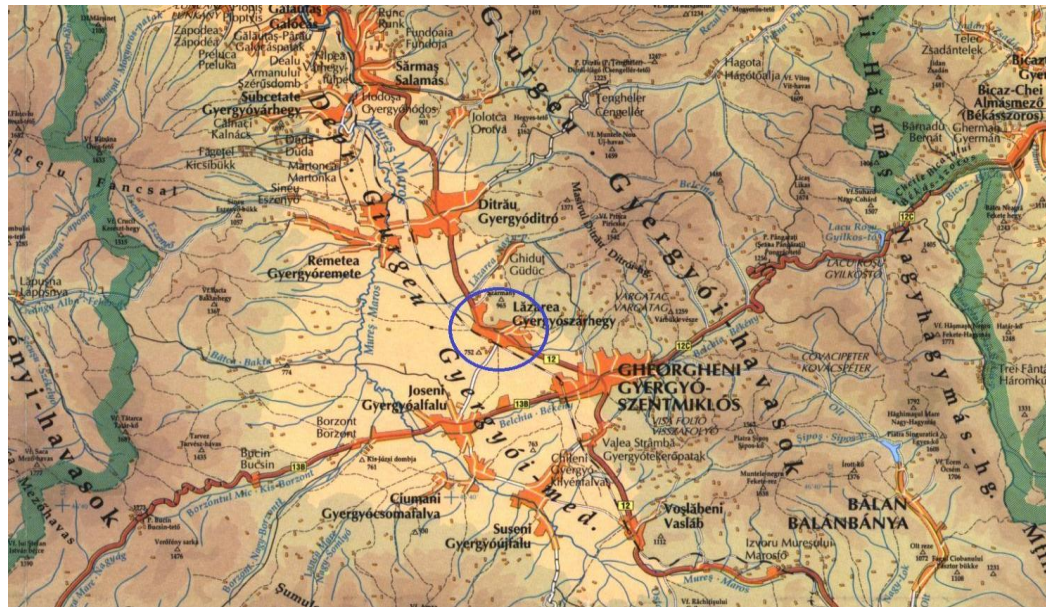
- BICSOK – ORBÁN 2012 Bicsok Zoltán–Orbán Zsolt: *”Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben.* Csíkszereda, 2012.
- BÍRÓ 1943 Bíró József: *Erdélyi kastélyok.* Budapest. 1943.
- B. NAGY 1970 B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben. Művészettörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1970.
- CSEREI 1852 *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja.* A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest. 1852.
- DEMJÉN – LAZARESCU 2010 Demjén Andrea – Vlad Lazarescu: *Római császárkori és kora középkori leletek Gyergyószárhegyen. A régi ásatások újraértékelése.* In Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában, Molnár István Múzeum 3. Székelykeresztúr, 2010, 63 – 94.
- EMÖDI 2005 Emödi Tamás: *A gyergyószárhegyi Lázár- kastély. Castelul Lázár din Lăzarea. The Lázár Castle of Lazarea.* Gyergyószárhegy, 2005.

- ENDES 1994 Dr. Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1994.
- ERDŐS 1998 Erdős Nándor: *A gyergyószárhegyi Lázár-kastély*. Szakdolgozat. Kolozsvár, 1998.
- GARDA 2012 Garda Dezső: *A kastély árnyékában I-II*. Gyergyószárhegy története 1849-ig. Státus Kiadó. 2012.
- MON. VAT. I/1. *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae Illustrantia*. Bev. Fejérpataki László. I/1. Budapest. 1877.
- NAGY 1860 Nagy István: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Hetedik kötet, Pest, 1860.
- ORBÁN 1991 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása I*. Sepsiszentgyörgy. 1991.

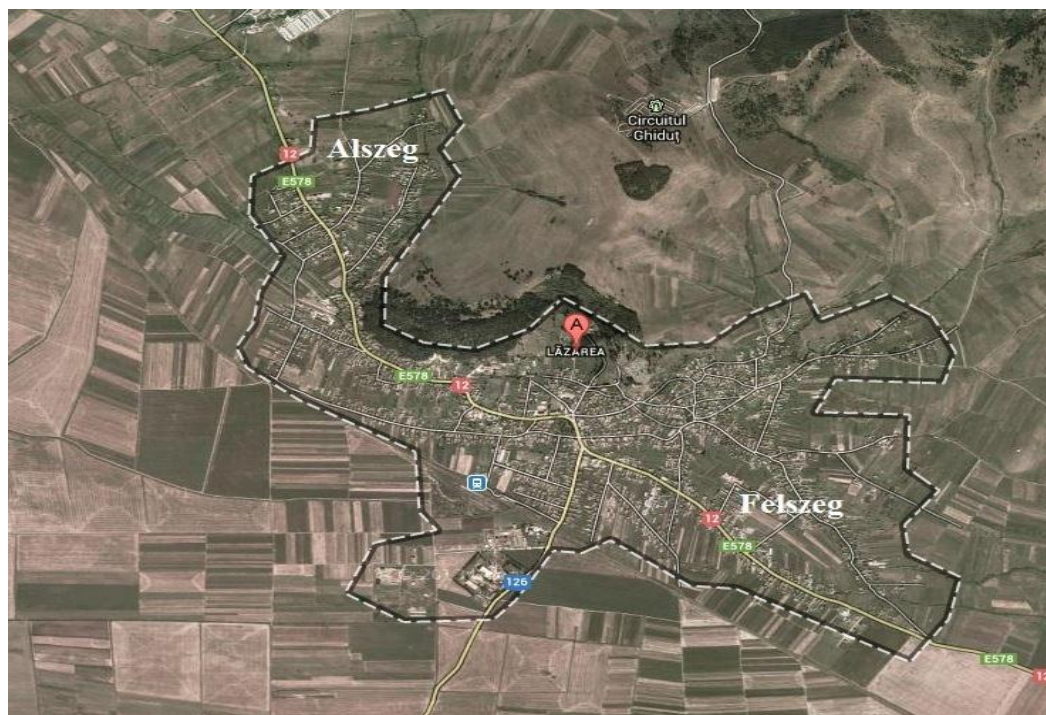
PÁL-ANTAL 2002	Pál-Antal Sándor: Székely önkormányzat-történet. Budapest, 2002.
SZÁDECZKY 1927	Dr. Szádeczky Kardoss Lajos: <i>A Székely Nemzet története és alkotmánya</i> . Budapest, 1927.
SzOkl I - VIII	Székely Oklevéltár. I – VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. Budapest – Kolozsvár. 1872 – 1934.
TARISZNYÁS 1982	Tarisznyás Márton: <i>Gyergyó történeti néprajza</i> . Bukarest. 1982.
VARGA 2008	Varga E. Árpád: Hargia megye településeinek etnikai (anyanyelvi-nemzetiségi) adatai. 2008. (www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hretnl02.pdf) [2014. 08. 26.]
VOFKORI 1998	Vofkori László: <i>Székelyföld útikönyve II.</i> , Budapest, 1998.

Mellékletek:

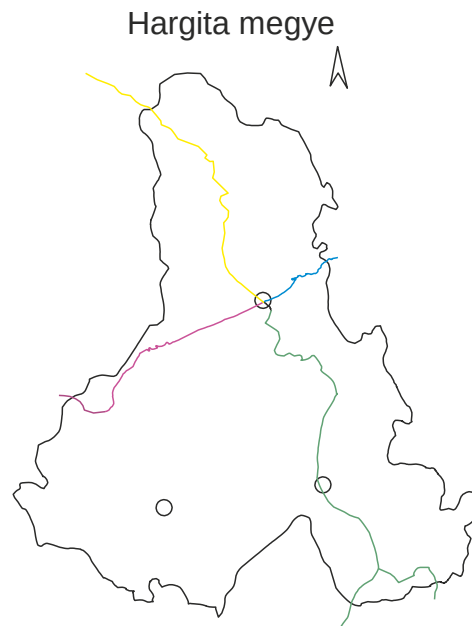
Térképek

1. Térkép. Gyergyószárhegy elhelyezkedése

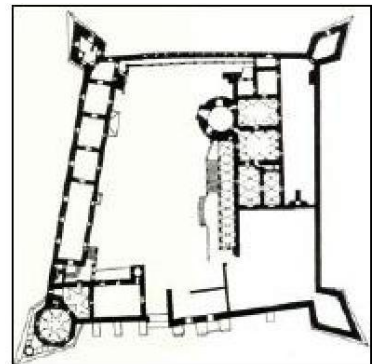
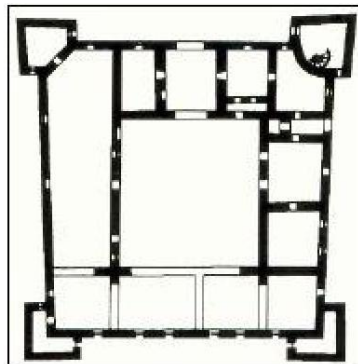
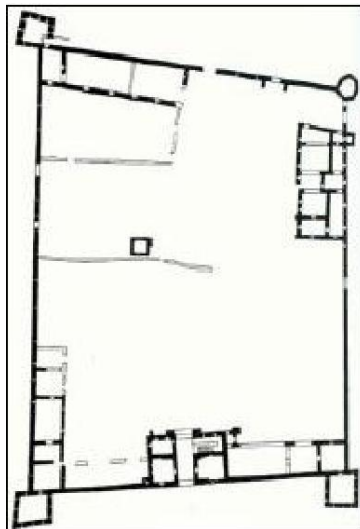

2. Térkép. Falurészek.

- Bucsin tetőről vezető út
- Békásból vezető út
- Mezőségről vezető út (Maros mentén)
- Csíkkal összekötő út

3. Térkép. Összefutó utak.

1. Alaprajz. A szárhegyi, keresdi és aranyosmeggyesi kastélyok alaprajzai.

Képek

1.Kép. Gyergyószárhegy és a Szármány hegy. (Légi felvétel)

2.Kép. Lovagterem

3. Kép. Északnyugati torony és Lovagterem

4. Kép. Asszonyok háza

5. Kép. Vörös bástya

6. Kép. Kapubástya

7. Kép. Délnyugati Torony

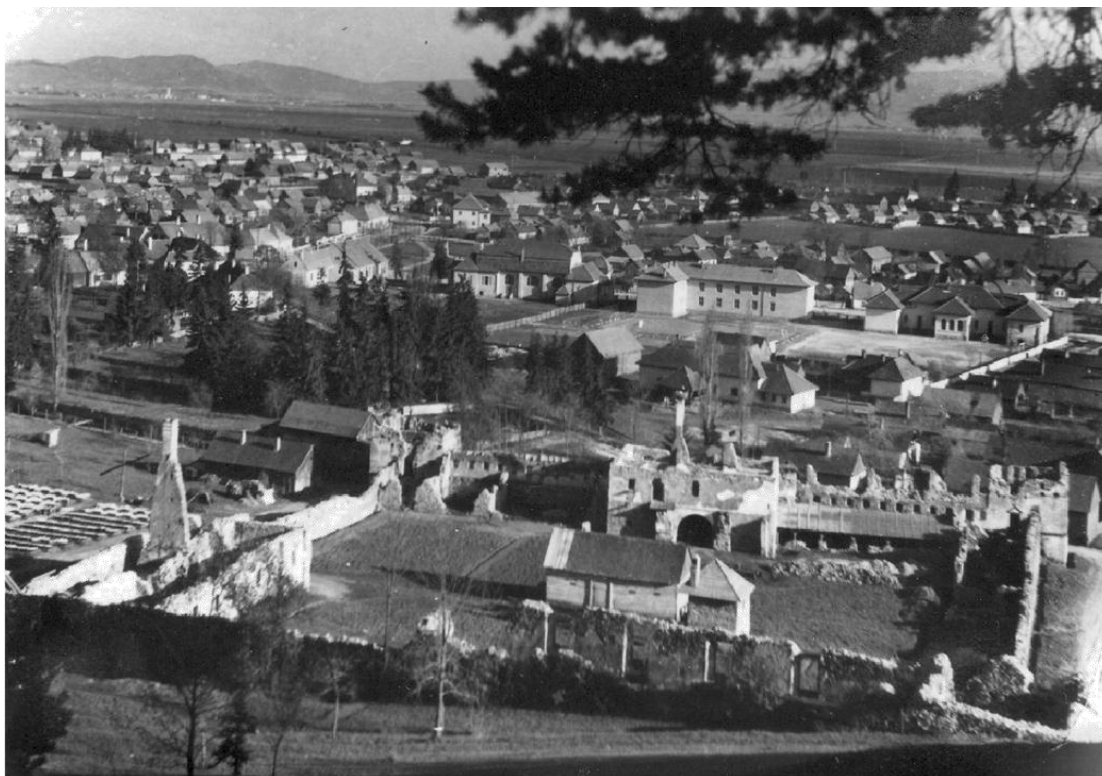
8. Kép. Délkeleti Torony

9.Kép. Pártázatos várfal

10. Kép. Tömlőc és Pince

11-12. Kép. Lázár-kastély. Restaurálás előtt –után. (Légi felvétel)

13. Kép. Plébánia templom

14. Kép. Szent Antal kápolna (Légi felvétel)

15. Kép. Ferences templom és kolostor (Légi felvétel)

16. Kép. “ Kultúrpalota”

17. Kép. Háborús Hősök emlékoszlopa márványtáblákkal.

18. Kép. Emlékoszlop - Tatárdomb